

2-

Maxmudjon Suyarov

SamDU Tarix fakulteti
bosqich magistranti

Email: suyarovmahmud2@gmail.com

Dotsent M. Hoshimova taqrizi asosida
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14499296>

SALAVKIYLAR DAVLATINING JAHON SIVILIZATSIYASI RIVOJIGA QO'SHGAN HISSASI

Annotatsiya: Salavkiylar davlati qadimgi dunyo tarixida ellinizm vorisi bo'lgan qudratli sharq davlatlaridan biri hisoblanadi. Ushbu davlat sarhadlari ulkan hududlarni egalladi va ushbu o'lkalardagi xalqlar madaniyatini o'zaro uyg'unlashuviga hissa qo'shdi. Davlat Aleksandr Makedonskiy harbiy harakatlari natijasida boshlangan va ilk o'rta asrlar davrigacha O'rta Osiyo xalqlari hayotida mavjud bo'lgan ellinizm ya'ni Sharq hamda yunon-makedon xalqlari madaniy aralashuvi, uyg'unlashuvi jarayonida muhim o'rin tutdi. Salavkiylar davlati o'zining boy madaniyati, savdosi va harbiy salohiyati bilan mashhur edi. Ular yunon madaniyatini sharqqa tarqatishda muhim rol o'ynaganlar va o'zlarining Antioxiya, Salavkiya kabi shaharlari namunasida yunon san'ati, arxitekturasini rivojlantirdilar.

Kalit so'zlar: ellinizm, Salavkiylar, Antiox, satrap, diadox, strateg, Parfiya, Baqtriya, tanga, din, me'morchilik

Kirish. Miloddan avvalgi 312-64-yillar oralig'ida hukm surgan qadimgi dunyo tarixidagi Salavkiylar davlati ellinizm davrining dastlabki hamda yuksak tarqaqiy etgan davlatlaridan biri hisoblanadi. Mazkur davlat hududi dastlab ulkan sarhadlarni o'z ichiga olgan. Jumladan Suriya, Mesopotamiya, Eron, O'rta Osiyo va hozirgi Afg'onistonning katta qismi ushbu davlat tarkibida edi. Ushbu davlatning asoschisi Salavka I Aleksandr Makedonskiyning eng yaqin safdoshlaridan biri edi. U dastlab diadoxlar o'rtasidagi kurash natijasida Mesopotamiya hududlari hukmdorligiga erishdi. Keyinchalik davlat hududlari qo'shni hududlar hisobiga nihoyatda kengayib bordi. Hozirgi Suriya va Iroq davlatining bir qancha hududlari davlat hokimiyatining markazi edi. Mamlakatning poytaxti esa Antioxiya shahri hisoblanardi. Salavka va uning o'g'li Antiox nomlari bilan yuritiluvchi Antioxiya, Salavkiya shaharlari davlatning muhim markazlari edi. Osiyoning g'arbiy o'lkalari, qisman hozirgi Yevropaning janubidagi Aleksandr mulki (Makedoniya) va Afrika shimolidagi hududlarda sodir bo'layotgan diadoxlar o'rtasidagi o'zaro kurashlar Salavkaga Osiyoning sharqiy o'lkalari bo'ylab keng qamrovli yurishlarni amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratib berdi. Bu omil esa davlat hududlari tarkibiga O'rta Osiyo viloyatlari va hozirgi Eron hududlari qo'shilishiga olib keldi. Salavka 312-yilda hokimiyatga kelsa-da, faqat 305-yilga kelibgina o'zini boshqa Aleksandr safdoshlari qatorida podsho deb e'lon qilish imkoniyatiga ega bo'ldi va davlat rasman mustaqil davlat sifatida tashkil topdi [1, 2 p].

Hindistonga amalga oshirilgan yurishlar salavkiylar harbiy qo'shini jangovorligining yanada ortishiga olib keldi. Urush muvaffaqiyatsiz yakunlangan bo'lsa ham ikki o'rtada tuzilgan sulh shartlariga muvofiq Hindistondagi Mauri davlati hukmdori Chandragupda Salavka ixtiyoriga yuzlab jangovor fillarni in'om qildi. Bu omil keyingi harbiy harakatlarda qo'shin harakatlari samaradorligini sezilarli darajada oshirdi. Mil.avv 293-yilda (ba'zi manbalarda 292-yil) sharqiy mintaqalardagi qo'zg'olonlardan xavotirga tushgan Salavk bu hududda tartib o'rnatish uchun o'g'li Antioxni sharqiy noiblik ya'ni yangi satraplikni noibi etib tayinlaydi[2, 1].

Kichik Osiyodagi yunon koloniyalari va O'rta dengiz sharqida joylashgan Suriyaning port shaharlari uchun salavkiylar davlat uzoq yillar Misrda tuzilgan Ptolamey Lag davlatiga qarshi kurash olib bordi. Chunki bu o'lkalar savdo yo'llarining tugash qismida joylashgan strategik muhim ahamiyatga ega edi. Port shaharlar boshqa davlatlar bilan dengiz orqali savdo qilish imkonini bergan. Shuningdek, yunon koloniyalari ham savdo ham madaniy jarayonlarda muhim ahamiyatga ega edi. Suriyaning zabt etilmagan qismlari va Kichik Osiyoning ulkan sarhadlarini egallagan Salavk I umri so'nggida Yevropa qit'asidagi Makedoniya davlati hududlarini ham zabt etishni istadi. Bu esa uning oxirgi yurishi bo'ldi. Mil.avv 281-yilda harbiy amaliyotlar davom etayotgan bir pallada davlat asoschisi vafot etdi. Davlat o'z qudrati cho'qqisiga erishgan vaqtda uning chegaralari g'arbda Egey dengizidan sharqda Hind daryosigacha bo'lgan bepayon o'lkalarni o'z ichiga oldi.

Salavkning o'g'li Antiox I Soter otasining ishlarini davom ettirdi. U diplomatik nikoh natijasida tug'ilgan bo'lib, O'rta Osiyoda yunon-makedonlarga qarshi keskin kurash olib borgan sarkarda Spitamenning qizi Apama va Salavk I ning farzandi edi. Uning davrida bunyodkorlik ishlari amalga oshirildi. Chunonchi, Marv hududida (hozirgi Turkmaniston) Marg'iyona Antioxiyasi bunyod etilib, Marv vohasi mudofaa devorlari bilan o'rab olinadi. Shuningdek, hukmdor tomonidan Baqtra ya'ni keyinchalik Balx nomi bilan mashhur bo'lgan shahar ham qayta qurilgan [3, 2]. Yangitdan bunyod etilgan va ta'mirlangan yangi shahar, qal'alar nafaqat hunarmand, savdogarlar manzilgohi, balki harbiy qo'shinlar joylashtiriladigan tayanch manzilgoh edi.

Keyingi hukmdor Antiox II (mil.avv 261-247) davri davlatning parchalanish davriga to'g'ri kelib, Parfiya, Yunon-Baqtriya kabi podsholiklar paydo bo'ldi [4, 177-178]. Antiox III esa (mil.avv. 223-187-yillar) qo'ldan ketgan yerlarni qayta davlat sarhadlariga kiritishga urindi. Aqlli sarkarda Salavkiylar davlati tarixiga "Buyuk" nomi bilan kirdi. U miloddan avvalgi III asr oxirida bir qancha hududlar qayta bo'ysundirildi. Yunon-Baqtriya hukmdori esa rasman Salavkiylar davlatiga tobe

ekanligini izhor etdi. Kichik Osiyoning ulkan sarhadlarini egallagan ushbu hukmdor davrida markaziy hokimiyat nihoyatda kuchayib, davlat o'zining oldingi qudratini ma'lum muddatga tiklay oldi. Biroq Antiox III hukmronligining so'nggida Salavkiylar davlati Rim bilan kechgan muhim ahamiyatga ega bo'lgan urushda mag'lubiyatga uchradi. Bu omil Salavkiylar davlatining keng hududlarida zabt etilgan xalqlari orasida ozodlik, mustaqillik uchun qo'zg'olonlar avj oldi. Vaziyatdan ustalik bilan foydalangan Parfiya va Yunon-Baqtriya davlatlari o'z davlatlari mustaqilligini tiklab oldilar. Kuchayib borayotgan Parfiya davlati esa Salavkiylar davlati hududlariga tahdid sola boshladi[5, 11].

Antiox III vorisi Antiox IV Epifan (mil.avv. 175–164-yillar) otasining ishlarini davom ettirdi. Madaniyat va ilm-fan homiysi bo'lgan ushbu hukmdor Salavkiylar davlatining ilgarigi qudratini tiklashga urindi[6, 1-2]. Antiox VII Sidet (mil.avv. 138–129-yillar) ham ushbu siyosatni davom ettirishga urindi, biroq qaqshatqich mag'lubiyatga uchradi va halok bo'ldi. Natijada davlat parchalanib, qator hududlar davlat tarkibidan ajralib ketdi[7, 231-239]. Ushbu davlatning rasmiy so'nggi hukmdori Antiox XIII Yuliy Sezarning do'sti va keyinchalik raqibi Pompey tomonidan taxtgan tushirildi. Mil.avv 63-yilda (ba'zi manbalarga ko'ra mil.avv. 64-yil) Salavkiylar davlati Rim tomonidan tugatilib, provinsiyaga aylantirildi[8, 37].

Salavkiylar davlati tarkibiga dastlab nihoyatda ulkan hududlar kirgan. Jumladan, uning hududlari O'rta Osiyodan tashqari Eron, Mesopotamiya va Kichik Osiyoning bir qismini ham o'z ichiga olgan. Poytaxt hozirgi Suriya davlati hududiga kiruvchi Antioxiya shahri bo'lgan. Ushbu shahar Oront daryosi bo'yida joylashgan edi[9, 41]. Bu ulkan hududda turli tilli va turli etnik qiyofaga ega bir qancha xalqlar birgalikda yashashgan. Salavkiylar davlati boshqaruv tizimi monarxiya shakliga ega edi. Podsho asosiy qonun chiqaruvchi kishi bo'lgan hamda uning hokimiyati cheklanmagan. Biroq manbalarda keltirilishicha, davlat ishlarini tashkil qilish madsadida devonxona faoliyati ham yo'lga qo'yilgan. Bu organ qonunlar ijrosi bilan shug'ullangan. Shuningdek, saroyda xat-hujjat ishlari bilan shug'ullangan mansab mavjudligi

manbalarda alohida ta'kidlanadi. Salavka o'z davlatini satrapliklar ya'ni viloyatlarga bo'lish amaliyotini davom ettiradi hamda manbalarda ularning soni qariyb 30 ta ekanligi qayd etilgan. Numizmat olimlar ushbu sulola hukmdorlari tomonidan zarb qilindan tangalarni tadqiq qilish asnosida shunday xulosaga kelganlar. Satrapliklar esa o'z navbatida nisbatan kichikroq hududlarni qamrab oladigan yeparxiya va geparxiyalarga bo'lingan. Hokimiyat viloyatlarda satrap ya'ni strateg tomonidan amalga oshirilib, u ham harbiy ham boshqaruv ishlarini nazorat qilgan. Manbalarda Stratonik, Gieraks, Aleksandr kabi satrap-strateglar nomlari tilga olinadi. Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, boshqaruvda yunon-makedonlarga ishonch bildirilgan. Ayrim hollarda mahalliy aholi tarkibidagi zodagonlarning salavkiylarga xayrixoh qismi orasidan muhim davlat xizmatchilari ta'yinlangan[10, 3].

Shoh va zodagonlar yerlarida ijarachi dehqon jamoalari mehnat qilishardi. Aholi ijtimoiy qatlamining asosini dehqonlar jamoasi tashkil etgan. Ular ham pul ham mahsulot ko'inishida soliqlarni to'lashgan. Dehqonlar erkin hisoblansalar-da, og'ir soliq va majburiyatlar ularni sekin-asta qaramlikka tushib borishlarini ta'minlagan. Davlatda soliqlarni yig'ib olish ishlariga satrap-strateglar javobgar bo'lishgan. Tovar-pul munosabatlari Salavkiylar davrida birmuncha rivojlanadi. Bunga misol tariqasida Taxtisangin, Termiz, Kampirtepa, Marv va Samarqanddan topilgan Antiox davriga oid tangalarni misol qilib keltirishimiz mumkin. [11, 193-194] Shuningdek, Baqtra, Marg'iyona va Niso kabi shaharlarda amalga oshirilgan qazish ishlari bu qadimiy shaharlarda savdo va hunarmandchilik jadal taraqqiy etganligini ko'rsatmoqda. Salavkiylar davlati hukmronligidan boshlab O'rta Osiyo hududida bo'rtma tasvirli tangalar paydo bo'ldi. Bu tasvirlarda asosan sulola hukmdorlari tasvirlandi.

Salavkiylar davlatida din masalalariga to'xtaladigan bo'lsak, ushbu davlatda asosan yunon va makedon millatiga mansub kishilar hokimiyatning turli bo'g'inlarini boshqarganligi tufayli diniy hayotda antik davr yunon ko'pxudoligiga e'tiqod targ'ib qilinganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari hukmdorlar o'zlarini ilohiylashtirish orqali o'z fuqorolarini o'zlariga so'zsiz bo'ysunishlarini istashgan.

Jumladan, ayrim hukmdorlar o'zlariga Soter-qutqaruvchi (Antiox I), Dikayos-Adolatparvar, Everget-ezgulik kabi nomlarini qo'yilgan[12, 639-640].

Orontdagi Antioxiya shahrida ya'ni salavkiylar davlati poytaxtida turli fanlar rivojlangan bo'lib, bu o'ziga xos ilmiy markazni vujudga keltirgan edi. Mavjud boy kutubxonalarda esa turli fan sohalariga oid boy adabiyotlar mavjud edi. Bu davrda tibbiyot ham yuksak darajada rivojlanib, yunonlar dori-darmonlar tayyorlashning turli usullarini salavkiylar davlati tarkibida bo'lgan Babil va Misrdan o'zlashtirdilar. Yunon va Sharq tibbiy bilimlari uyg'unligini Aleksandriya maktabi faoliyatidan bilishimiz mumkin. Aleksandriya tibbiyot maktabi asoschisi Gerofil ma'lum vaqt Salavkiylar davlati hududlarida ham faoliyat olib brogan[13, 26-32].

Salavkiylar davlati me'morchiligida an'anaviy qurilish ashyolari bilan birga yunon me'morchiligiga xos bo'lgan marmar, qum va pishiq g'isht kabi binokorlik materiallaridan keng foydalanilgan. Shuningdek, yangi bunyod etilgan binolarni pardoqlash ishlarida alebstrli qorishmalar ham ishlatilganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin. Haykaltaroshlik ham ravnaq topib, marmar haykallar hamda fil suyagidan nafis qadahlar yasalgan. Tangalarda esa nafaqat hukmdorning yuz tuzilishi balki uning xarakterini ham ifodalashga urinildi va ushbu tanga zarb qilish ishlari ko'p hollarda Yunonistondan taklif etilgan usta-hunarmandlar tomonidan amalga oshirildi. [14, 34-36].

Davlatda yunon me'morchiligi uslubida bunyod etilgan yangi shaharlarning barchasida markaziy qism "salavkiya" atamasi bilan yuritilgan (Yunonistondagi agora hamda Rimdagi forumga o'xshash). Ba'zi shaharlar hukmdor nomi bilan atalgan. Ular qatoriga Salavkiya, Antioxiya kabi shaharlarni qo'shishimiz mumkin. Hukmdorlar nomi bilan atalgan shaharlarga polis maqomi berilgan hamda ushbu shahar-davlatlar boshqaruvda qisman mustaqillikka ega bo'lgan. Aleksandr davridayoq boshlangan yunonlashtirish tadbirlari ushbu sulola davrida ham davom ettirilgan hamda ko'chib kelgan yunon aholisi asosan shaharlarda o'rnatilganlar. Ular hukmdor sulolaning tayanchi hisoblangan. O'rta Osiyoning turli markaziy shaharlarida bunyod etilgan

katoykalar ya'ni harbiy punktlar ham hukmdorning mahalliy aholini o'z izmida tutib turish vositasi hisoblangan. Antiox I tomonidan qo'zg'olonlar bostirilib, vayronaga aylantirilgan, Aleksandr Makedonskiy tomonidan qurilgan Aleksandriya Esxata va Marg'iyona Aleksandriyasi kabi shaharlar qaytadan bunyod etiladi. Bundan tashqari mudofaani kuchaytirish maqsadida Marg'iyona devori quriladi. Antiox I va boshqa hukmdorlar davrida O'rta Osiyo bo'ylab savdo yo'llari chorraxasida yangi shaharlar va harbiy istehkomlar qurilib, ham savdo ham mudofaa tizimini kuchaytirishga harakat qilinadi. Chunonchi, bu istehkomlarda saqlangan harbiy qo'shinlar savdo karvonlarini qaroqchilar hujumlaridan ham himoya qilishi lozim edi[15, 28].

Xulosa. O'rta Yer dengizidan to Hind daryosigacha cho'zilgan, ulkan va qudratli saltanat bo'lgan Salavkiylar imperiyasi oxir-oqibat ichki nizolar, tashqi tazyiqlar hamda Rim Imperiyasining ta'siriga tushib qoldi. Biroq, uning merosi muhimligicha qolmoqda. Salavkiylar ellinizm madaniyatini sharqqa yoyishda hal qiluvchi rol o'ynaganlar, Antioxiya va Salavkiya kabi shaharlar barpo etishgan. Bu shaharlar ilmfan va savdo markazlariga aylangan. Ularning san'at, me'morchilik va falsafaga ta'siri O'rta Osiyo xalqlari tarixida muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Imperiya ellinistik madaniyatning asosiy markazlaridan biri edi. Yunon urf-odatlarini va tili mahalliy an'analar bilan keng ko'lamda aralashib, qorishib bordi. Dastlab imperiya o'zining diniy bag'rikenglik, samarali boshqaruv tizimi va yuqori daromadli savdo xususiyatlari bilan ajralib turardi. Biroq, vaqt o'tishi bilan uning sarhadlari samarali boshqaruv uchun ulkan, imkonsiz bo'lib qoldi va u parchalana boshladi.

Ushbu antik davr ellinizm madaniyati hosilasi bo'lgan davlat hukmdorlari yunon madaniyatini yoyish jarayoniga munosib hissa qo'shdilar. Hukmdorlar tomonidan yunon madaniyati, tili hamda dinini targ'ib qilish masalasiga ushbu ulkan imperiya sarhadlarida uzoqroq muddat hukmronlik qilish imkoni sifatida qaraldi. Natijada madaniy almashinuv jarayonlari sodir bo'ldi. Nafaqat mahalliy aholi tomonidan yunon madaniyati va g'arbga xos xususiyatlar qabul qilindi, balki bosqichilar tomonidan ham mahalliy xalqlarning boy madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy hayoti yutuqlari o'zlashtirildi.

Salavkiylarning qadimgi dunyo madaniy va siyosiy manzarasiga qo‘shgan hissasi bugungi kunda ham aks sado berishda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Paola Ceccarelli. Seleucid Empire. – University of Cambridge, UK. P 7.
2. Rolf Strootman. Forthcoming in E. Yarshater ed., Encyclopaedia Iranica, 2007. P 9.
3. Rolf Strootman. Seleucids. 2012. P 6.
4. А. А. Попов. К вопросу о времени установления подлинной независимости Греко-Бактрии. Вестник СПбГУКИ · декабрь · 2011. С 177-178.
5. А. А. Абакумов. Политическая история эллинизма: новые подходы. Селевкидская армия в парфянской кампании Антиоха III – ВОСТОК (ORIENT) 2015 № 5. P 11.
6. Анохин Артем Сергеевич. Внешняя и внутренняя политика Антиоха IV Эпифана. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова» с 1-2.
7. Donald T. Ariel. Archaeological evidence for the siege of Jerusalem by Antiochus VII Sidetes. P 231-239.
8. Dr. Peter J. Brand. Ancient Roman civilization. History 4322/6322 Handout package fall 2009. P 37.
9. Бивен Э. Царство селевкидов. Величайшее наследие Александра Македонского. — «Центрполиграф», — (Великие империи мира). 2023. P 47.
10. Johannes Haubold. Hellenism, cosmopolitanism, and the role of Babylonian elites in the Seleucid empire. P 23.
11. Эшов Б. Кадимги Урта Осиё шахарлари тарихи. – Т.: М.Улугбек номидаги Узбекистан Миллий Университети босмахонаси, 2006. P 193-194.
12. В. В. Бровкин. Критика религии в эллинистической философии. – Novosibirsk.: ΣΧΟΛΗ Vol. 13. 2, 2019. P 639-640.
13. Д.А. Балалыкин, Л.Д. Мальцева. Принципы научного познания в работах Герофила периода расцвета Александрийской медицинской школы. Вестник Томского государственного университета. 2015. № 400. С 26–32.
14. Абдуллаев Н. У. Ўзбекистон санъати тарихи. – Тошкент.: Ўзбекистон Бадиий Академияси, 2007. с 34-36.
15. А.Мannonov va boshq., Afg‘oniston tarixi. - Т.: «Barkamol fayz media», 2018. 344 bet.

CONTRIBUTION OF THE STATES OF SELAVCKA TO THE DEVELOPMENT OF WORLD CIVILIZATION

Abstract: The Seleucid state is one of the powerful eastern states, the successor of Hellenism in the history of the ancient world. The borders of these countries occupied huge territories and contributed to the mutual harmonization of the cultures of the peoples of these countries. The state took an important place in the process of cultural mixing and integration of the Eastern and Greek-Macedonian peoples, Hellenism, which began as a result of the military actions of Alexander the Great and existed in the lives of the peoples of Central Asia until the early Middle Ages. The Seleucid state was famous for its rich culture, trade, and military potential. They played an important role in the spread of Greek culture to the east and developed Greek art and architecture on the example of their cities such as Antioch, Seleucia.

Key words: Hellenism, Seleucids, Antiochus, satrap, diadox, strategist, Parthia, Bactria, coinage, religion, architecture

ВКЛАД ГОСУДАРСТВ СЕЛАВКИ В РАЗВИТИЕ МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Аннотация: Государство Селевкидов — одно из могущественных восточных государств, преемник эллинизма в истории античного мира. Границы этих стран занимали огромные территории и способствовали взаимному сближению культур народов этих стран. Государство заняло важное место в процессе культурного смешения и интеграции восточных и греко-македонских народов, эллинизма, который начался в результате военных действий Александра Македонского и просуществовал в жизни народов Средней Азии вплоть до раннего Средневековья. Государство Селевкидов славилось богатой культурой, торговлей и военным потенциалом. Они сыграли важную роль в распространении греческой культуры на восток и развивали греческое искусство и архитектуру на примере своих городов, таких как Антиохия, Селевкия.

Ключевые слова: Эллинизм, Селевкиды, Антиох, сатрап, диадокс, стратег, Парфия, Бактрия, чеканка монет, религия, архитектура